

Κάποιες σκέψεις με αφορμή του κύκλο διαλέξεων του Ανδρέα Γιακουμακάτου

Μαριάννα Χαριτωνίδου - 30/11/2018

«Ταξίδι σε 6 πόλεις: Έξι διαλέξεις για την αρχιτεκτονική»

Ο Ανδρέας Γιακουμακάτος, καθηγητής Ιστορίας, κριτικής ανάλυσης και θεωρίας της αρχιτεκτονικής στο Τμήμα Θεωρίας και Ιστορίας της Τέχνης στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, έχει ξεκινήσει μια σειρά διαλέξεων από την 31η Οκτωβρίου, από τις οποίες η καθεμία επικεντρώνεται σε μια πόλη. Μέχρι στιγμής έχει πραγματοποιήσει τρεις διαλέξεις - για τη Φλωρεντία, τη Ρώμη και τη Βιέννη αντίστοιχα. Η καινοτομία και το μεγάλο ενδιαφέρον αυτών των διαλέξεων έγκειται σε ένα μεγάλο βαθμό στον τρόπο που ο ομιλητής φωτίζει τις συνδέσεις της κάθε πόλης με συγκεκριμένα κινήματα αρχιτεκτονικής και τέχνης και την ιδεολογία, καθώς και το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο εντός του οποίου τα κινήματα αυτά άνθησαν στις συγκεκριμένες πόλεις συγκεκριμένες ιστορικές στιγμές. Είναι πραγματικά εντυπωσιακός ο τρόπος με

τον οποίο ο Ανδρέας Γιακουμακάτος επικοινωνεί την πολυπλοκότητα των σχέσεων που ευνόησαν την ανάδυση των νέων αρχιτεκτονικών ιδιωμάτων, καθιστώντας ιδιαίτερα σαφείς τους λόγους για τους οποίους συγκεκριμένες συνθήκες πυροδότησαν τη γέννηση νέων τρόπων, από τη μία μεριά, αλλά και το ρόλο που έπαιξε το κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο των συγκεκριμένων πόλεων στην εμφάνιση των εν λόγω καινοτομιών τόσο στον τομέα της αρχιτεκτονικής δημιουργίας όσο και στον τομέα του αστικού σχεδιασμού, από την άλλη.

Μέσα από αυτές τις διαλέξεις αναδεικνύεται η επίδραση της πολιτισμικής και ιδεολογικής φυσιογνωμίας της καθεμίας από τις πόλεις υπό ανάλυση στην αρχιτεκτονική τους. Παράλληλα, μέσα από την ιστορική ανάλυση των πρωταγωνιστών των αρχιτεκτονικών καινοτομιών, όπως ο Filippo Brunelleschi (1377-1446) για την περίπτωση της Φλωρεντίας (εικ. 1) και την περίπτωση του αρχιτέκτονα, ζωγράφου, γλύπτη και ποιητή Μιχαήλ Άγγελου (1475-1564) για την περίπτωση της Ρώμης, ο Ανδρέας Γιακουμακάτος φωτίζει το πως διαδοχικά επεισόδια της ιστορίας της αρχιτεκτονικής πυροδότησε το ένα το άλλο, όπως και το ποιο ήταν το βασικό διακύβευμα κατά την ανάδυση νέων τρόπων να σκεφτόμαστε και να παράγουμε αρχιτεκτονική σε συγκεκριμένες ιστορικές στιγμές, όπως στην περίπτωση της σχέσης της εμφάνισης της Αρχιτεκτονικής της Αναγέννησης με τον ιδιαίτερο αστικό χαρακτήρα της Φλωρεντίας, αλλά και της σύνδεσης της Μπαρόκ Αρχιτεκτονικής με τα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά της παπικής κουλτούρας στη Ρώμη. Η επιλογή να διηγηθεί βασικά μεταλλαγές της εξέλιξης της αρχιτεκτονικής μέσα από την ανάλυση των πόλεων *par excellence* για συγκεκριμένα κινήματα είναι πολύ ευρηματική και, χωρίς καμία αμφιβολία, συνεπαίρνει το κοινό. Οι εικόνες που συνοδεύουν τις διαλέξεις προέρχονται από το προσωπικό αρχείο του Ανδρέα Γιακουμακάτου και συμπληρώνουν με πραγματικά γόνιμο και ουσιαστικό τρόπο το λόγο του.

Ο κύκλος αυτός διαλέξεων ξεκίνησε με τη διάλεξη με τίτλο «Φλωρεντία, Πόλη της Αναγέννησης» (10η Οκτωβρίου 2018), η οποία εστίασε στην ανάλυση των λόγων για τους οποίους η Αναγέννηση εμφανίστηκε στη Φλωρεντία. Ο Ανδρέας Γιακουμακάτος έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στη σχέση της έννοιας της Αναγέννησης με την αναβίωση της αρχαιότητας, την αναφορά στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα, και τη λατρεία του ελληνικού κλασικού ωραίου. Αναφέρθηκε στο πρωτεύοντα ρόλο που έπαιξε «η δύναμη του ωραίου» για την ιδεολογία που συνόδευσε την εμφάνιση της Αναγέννησης, επισημαίνοντας τη σημασία της έκθεσης «*La forza del bello. L'arte greca conquista l'Italia*» («Η δύναμη του Ωραίου. Η ελληνική τέχνη κατακτά την Ιταλία»), την οποία επιμελήθηκε ο εξέχων Ιταλός αρχαιολόγος και ιστορικός της τέχνης Salvatore Settis το 2008 στο Palazzo Te στη Μάντοβα, για την κατανόηση της σχέσης των ιδεών της Αναγέννησης με το θαυμασμό για τη δυναμική του αρχαιοελληνικού κάλλους.

Όπως τόνισε ο Ανδρέας Γιακουμακάτος, ο πρώτος όρος που χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει αυτό που αποκαλούμε σήμερα Αναγέννηση, δεν ήταν ο όρος «Αναγέννηση», αλλά ο όρος «Αναβίωση» («*Rinascita*»), στον οποίο αναφέρθηκε για πρώτη φορά ο Ιταλός ζωγράφος, αρχιτέκτονας, συγγραφέας και ιστορικός, Giorgio Vasari (1511 - 1574) για να τονίσει τη σύνδεση του εν λόγω κινήματος με την αναβίωση της κλασικής αρχαιότητας. Η έννοια της αναβίωσης αυτής είχε άμεση σχέση με το θαυμασμό για την αλήθεια της φύσης και του ανθρώπου.

Παράλληλα, ο Ανδρέας Γιακουμακάτος επισήμανε τη συμβολή του έργου του κορυφαίου ιστορικού τέχνης Ελβετικής καταγωγής Jacob Burckhardt (1818 -1897) για την Αναγέννηση, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο που έπαιξε το βιβλίο του Burckhardt με τίτλο *The Architecture of the Italian Renaissance* (Η Αρχιτεκτονική της Ιταλικής Αναγέννησης) (1860) για την αντικατάσταση του όρου «αναβίωση» από τον όρο «αναγέννηση». Επίσης, ο ομιλητής τόνισε τη σχέση του λόγου της Αναγέννησης με την έννοια της νεωτερικότητας.

Ένα άλλο από τα χαρακτηριστικά της Αναγέννησης που ανέδειξε η εν λόγω διάλεξη είναι η σύνδεση της αντίληψης της ιδέας του κλασικού ως κυκλικής μορφής του πολιτισμού. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη σχέση της ανάδυσης της Αναγέννησης με τα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά της αστικής τάξης στη Φλωρεντία και την οικογένεια των Μεδίκων. Ο ομιλητής τόνισε ότι η αστική τάξη, σε αντίθεση με την ιδεολογία τόσο της εκκλησίας όσο και της αριστοκρατίας, χαρακτηριζόταν για τον έντονο θαυμασμό της για την κλασική αρχαιότητα, ευνοώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη δημιουργία ενός αρχαιοφιλικού περιβάλλοντος.

Στη δεύτερη διάλεξη με τίτλο «Ρώμη, Πόλη του Μπαρόκ» (31η Οκτωβρίου 2018), ο Ανδρέας Γιακουμακάτος, αφού παρουσίασε τους λόγους της κρίσης της ιδέας της Αναγέννησης και των ιδεωδών της γεωμετρίας και

της προοπτικής κατά τον 16ο αιώνα, εξήγησε πως η αναδόμηση της ταυτότητας της Ρώμης ξεκίνησε από το σχεδιασμό της πόλης της Ρώμης το 1585 από τον πάπα Σίστο τον Ε΄ (εικ. 2)). Ο οποίος οργάνωσε ένα νέο σχεδιασμό της πόλης της Ρώμης που βασίστηκε στη διάνοιξη νέων μνημειακών αξόνων που συνέδεαν τα διάφορα θρησκευτικά κέντρα μεταξύ τους, δίνοντας μια νέα μνημειακότητα και μια νέα θεατρικότητα στην πόλη, μετατρέποντας τη σε μητρόπολη της εποχής της. Επισήμανε τη σημασία αυτών των πολεοδομικών παρεμβάσεων στη Ρώμη για τη μετατροπή της ταυτότητας της πόλης.

Η σημασία της νέας αρχιτεκτονικής έγκειται στο γεγονός ότι εντασσόταν σε ένα αστικό πλαίσιο με πολύ μεγάλη αρμονική παρουσία. Τα κέντρα των αξόνων συνδέονται μεταξύ τους με οβελίσκους, με σημαντικές πλατείες με μεγάλες πύλες. Ο νέος μνημειακός σχεδιασμός συνέβαλε στην μεταβολή της Ρώμης από ένα μεσαιωνικό αστικό συνουθύλευμα σε μια πραγματική μητρόπολη. Η διάλεξη παρουσίασε διεξοδικά πως η παρουσία του παπικού κράτους σε συνεργασία με τα αριστοκρατικά περιβάλλοντα και στη Ρώμη και στην Ιταλία γενικότερα οδηγεί στη νέα αρχιτεκτονική, της οποίας αντιπροσωπευτικά κτήρια είναι η εκκλησία των Ιησουιτών στο κέντρο της Ρώμης που σχεδιάστηκε από τον Giacomo Barozzi da Vignola (1507 - 1573), ενώ η όψη της σχεδιάστηκε από τον Giacomo della Porta (1532-1602). Ο Ανδρέας Γιακουμακάτος εξήγησε πως η εκκλησία αυτή εκφράζει για πρώτη φορά τις αρχές της αρχιτεκτονικής του Μπαρόκ που χαρακτηρίζονται από την πλήρη παραβίαση των κανόνων των γεωμετρικών συνθέσεων της Αναγέννησης, Τόνισε, επίσης, ότι η αρχιτεκτονική του Μπαρόκ στη Ρώμη εμφανίστηκε κυρίως στις εκκλησίες, που λειτουργούσαν ως αναπόσπαστα στοιχεία του αστικού σκηνικού. Στη συνέχεια ο Ανδρέας Γιακουμακάτος ανέλυσε το έργο του κορυφαίου Ιταλού αρχιτέκτονα Francesco Borromini (1599-1667), δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην ανάλυση των συνθετικών αρχών της εκκλησίας San Carlo alle Quattro Fontane, που θα μπορούσαν να συνοψιστούν στην πλήρη διάρρηξη κάθε κανόνα κλασικισμού, στη χρήση της έλλειψης και στην ένταξη του κτηρίου στο αστικό περιβάλλον. Παράλληλα, ο ομιλητής τόνισε ότι στην περίπτωση της εκκλησίας San Carlo alle Quattro Fontane έχουν τεθεί υπό αμφισβήτηση όλοι οι κανόνες της προηγούμενης αναγεννησιακής γεωμετρίας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι παρά το μικρό της μέγεθος, η εν λόγω εκκλησία χαρακτηρίζεται από μια πολύ ισχυρή χωρική δυναμική και δημιουργεί έντονα την αίσθηση του Ιλουζιονισμού και της ψευδαίσθησης, όπως υπογράμμισε ο Ανδρέας Γιακουμακάτος. Στην αίσθηση αυτή του ιλουζιονισμού συμβάλλει η διαστολή και η πολύπλοκη επεξεργασία του χώρου. Τα χαρακτηριστικά αυτά δημιουργούν αυτό το αίσθημα της ψευδαίσθησης που ήταν πολύ χρήσιμο για τις επικοινωνιακές ανάγκες της καθολικής εκκλησίας την εποχή εκείνη. Ανάμεσα στα κτήρια που ανέλυσε ο ομιλητής, θα μπορούσα να αναφερθώ στη σύνθεση των σιντριβανιών από τον αρχιτέκτονα και γλύπτη Gian Lorenzo Bernini (1598 - 1680), που, μαζί με τον Borromini, ήταν ένας από τους βασικότερους εκφραστές της Μπαρόκ αρχιτεκτονικής και γλυπτικής στη Ρώμη. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους δύο αυτούς αρχιτέκτονες είχε αποκτήσει μυθικές διαστάσεις, καθώς και οι δύο είχαν σημαντικές αναθέσεις από το παπικό κράτος και τα θρησκευτικά τάγματα. Αναφέρω ενδεικτικά την παρατήρηση του Ανδρέα Γιακουμακάτου ότι πολλοί έχουν ερμηνεύσει τη σύνθεση των σιντριβανιών από τον Bernini στην Piazza Navona ως έκφραση αντιπαλότητας απέναντι στην εκκλησία Sant'Agnes in Agone (Αγίας Αγνής) του Borromini, που βρίσκεται ακριβώς απέναντι από τη σύνθεση των σιντριβανιών του Bernini στην Piazza Navona.

Η τρίτη διάλεξη με τίτλο «Μόναχο: Πόλη του Νεοκλασικισμού» (7η Νοεμβρίου 2018) επικεντρώθηκε στις ιδεολογικές συνθήκες που πλαισιώνουν την ανάπτυξη του Νεοκλασικισμού στα μέσα του 18ου αιώνα και στην αρχή του 19ου αιώνα, και τη σχέση της ανάδυσης του Νεοκλασικισμού τόσο σε σχέση με την κουλτούρα του Διαφωτισμού όσο και με την βιομηχανική επανάσταση και τη μετάβαση σε μια νέα μορφή κοινωνίας στην οποία αυτή οδήγησε. Ο Ανδρέας Γιακουμακάτος επισήμανε τη σύνδεση των αρχών του Νεοκλασικισμού και του Διαφωτισμού με το αίτημα για ταξινόμηση της γνώσης, την αντίδραση απέναντι στις προηγούμενες πολιτισμικές συνθήκες και στην πρόθεση να τεθούν οι όροι για μια νέα αντικειμενική προσέγγιση τόσο στον τομέα των επιστημών όσο και στον τομέα των τεχνών (εικ. 3). Στο επίκεντρο της ομιλίας του Ανδρέα Γιακουμακάτου τέθηκε η αντίληψη του Νεοκλασικισμού ως νέου ιδεολογικού εργαλείου. Η επιλογή της ανάλυσης της πόλης του Μονάχου για να φωτίσει τις διαφορετικές πτυχές του Νεοκλασικισμού βασίστηκε στο γεγονός ότι το Μόναχο αποτελεί μια αντιπροσωπευτική πόλη του νεοκλασικισμού.

Η πολυδιάστατη ομιλία του Ανδρέα Γιακουμακάτου ως προϊόν της εντυπωσιακής ευρυμάθειας του και της οξυδέρκειας των ιστορικών παρατηρήσεων του φώτισε τις εξής σημαντικές πτυχές του Νεοκλασικισμού: τη σημασία της ενότητας φύσης και ανθρώπου για τον Νεοκλασικισμό, κατ' αναλογία με την Αναγέννηση και τον πρωτεύοντα ρόλο της αντίληψης της γνώσης ως εξοπλισμού. Ιδιαίτερη μνεία έγινε στην Encyclopédie, ou

dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers που επιμελήθηκαν οι Denis Diderot (1713 -1784) και Jean le Rond d'Alembert (1717 -1783) μεταξύ 1751 και 1772 και στην αντίδραση που η έκδοσή της πυροδότησε στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης στο Παρίσι. Ο ομιλητής τόνισε τη σχέση των ριζών του Νεοκλασικισμού με το αίτημα για εκδημοκρατισμό της γνώσης. Παράλληλα, επισήμανε ότι ο Νεοκλασικισμός εμφανίστηκε, αρχικά, στο Λονδίνο με τη μεταφορά των αρχών της αρχιτεκτονικής του Andrea Palladio (1508 -1580) από τη Βενετία στο Λονδίνο. Αναφέρθηκε στο ρόλο που έπαιξε η δραστηριότητα της Society of Dilettanti, που εδραιώθηκε το 1732 στο Λονδίνο και άσκησε σημαντική επιρροή σε πολιτιστικά θέματα, οργανώνοντας αρχαιολογικές αποστολές στην Ελλάδα με στόχο την εκ νέου ανακάλυψη της κλασικής ελληνικής αρχαιότητας. Ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά των αρχαιολογικών αποστολών στην Ελλάδα που οργάνωσε η Society of Dilettanti στα μέσα του 18ου αιώνα ήταν το αίτημα για ανακάλυψη της αρχαίου κάλλους στην πηγή στην οποία γεννήθηκε. Προϊόντα αυτής της αναζήτησης υπήρξαν οι τόμοι Antiquities of Athens (1762) των James Stuart και Nicholas Revett (εικ. 4, εικ. 5).

Ο Ανδρέας Γιακουμακάτος πολύ εύστοχα αναφέρθηκε στην τριπλή διάκριση της έννοιας του Διαφωτισμού ανάμεσα στον Ιδεολογικό Διαφωτισμό, που συνδέεται με το Γαλλικό πλαίσιο, στον Ρομαντικό Διαφωτισμό, που σχετίζεται με το Αγγλικό πλαίσιο και στον Απελευθερωτικό (ή και Πατριωτικό) Διαφωτισμό, που έχει ως βασική χώρα αναφοράς τη Γερμανία. Ο Απελευθερωτικός Διαφωτισμός της Γερμανίας είχε ως βασικό σημείο αναφοράς το Ελληνικό παράδειγμα. Τους λόγους για τους οποίους η περίπτωση της Ελλάδας προκαλούσε θαυμασμό στη Γερμανία την περίοδο εκείνη μπορεί να τους κατανοήσει κανείς αν σκεφτεί ότι η Ελλάδα είχε γίνει ανεξάρτητο κράτος ήδη από το 1830, ενώ η Γερμανία κατέστη εθνικό κράτος το 1871, όταν ο Ο Γαλλο-Πρωσικός πόλεμος τελείωσε.

Στη συνέχεια, ο ομιλητής ανέλυσε τις παρεμβάσεις των δυο μεγάλων αρχιτεκτόνων της αυλής της Βαυαρίας Leo von Klenze (1784-1864) (εικ. 6) και Friedrich von Gärtner (1791-1847) στο Μόναχο, δίνοντας έμφαση στην αντιπαράθεση μεταξύ τους. Συγκεκριμένα, αναφέρθηκε στο κτήριο του Υπουργείου του Πολέμου του von Klenze και την Κρατική Βιβλιοθήκη της Βαυαρίας του von Gärtner, μεταξύ άλλων. Επισήμανε, τη σημασία της δημιουργίας ενιαίων μορφολογικών πλαισίων σε πολύ μεγάλους νεοκλασικούς δρόμους, υπογραμμίζοντας, παράλληλα, ότι ο Νεοκλασικισμός χαρακτηριζόταν από τον σχεδιασμό μεγάλων λεωφόρων, οι οποίες συνέβαλλαν στην ένταξη των κτηρίων και στη δημιουργία εντύπωσης ομοιογένειας και ενότητας στο πλαίσιο ενός εξορθολογισμού της αρχιτεκτονικής και στο πλαίσιο της λογικής του Νεοκλασικισμού, όπως, για παράδειγμα στην περίπτωση της Ludwigstrasse στο Μόναχο. Επίσης, μεταξύ άλλων, παρουσίασε τα βασικά χαρακτηριστικά της νεο-ρωμανικής εκκλησίας Ludwigskirche και του Μαξιμιλιανού Πανεπιστημίου του Μονάχου, κτήρια και τα δύο σχεδιασμένα από τον von Gärtner.

Προς το τέλος της διάλεξης, ο Ανδρέας Γιακουμακάτος έκανε μια γέφυρα ανάμεσα στην περίπτωση της πόλης του Μοχάχου και της πόλης της Αθήνας, αναφερόμενος, κυρίως στο ρόλο που έπαιξαν οι δύο μεγάλοι αρχιτέκτονες της Βαυαρίας Βαυαρίας Leo von Klenze και Friedrich von Gärtner για τον αστικό σχεδιασμό και την αρχιτεκτονική στην Αθήνα. Επισήμανε ότι το σχέδιο von Klenze της Αθήνας αποδέχεται τις αρχές του σχεδίου του Σταμάτη Κλεάνθη και Eduard Schaubert με τη γνωστή τριγωνική χάραξη του ιστορικού κέντρου αλλά και με περιορισμό των διαστάσεων. Παράλληλα, μας υπενθύμισε ότι von Klenze μετέθεσε την τοποθεσία των ανακτόρων από την Ομόνοια, όπου τα είχαν τοποθετήσει, αρχικά, οι Κλεάνθης και Schaubert, στον Κεραμεικό.

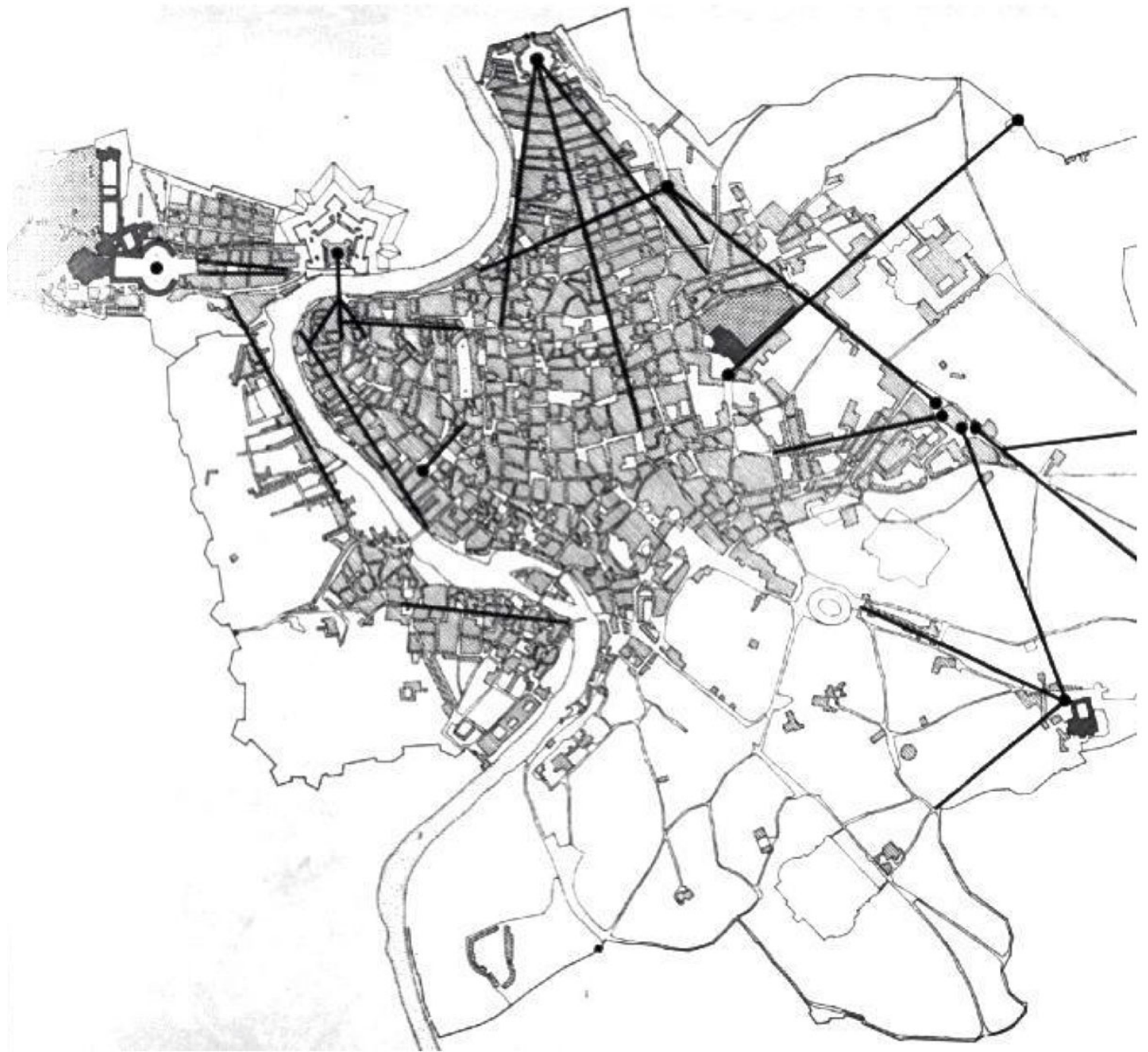
Τέλος, αναφέρθηκε στο σχεδιασμό του ναού του Άγιο Διονύσιο των Καθολικών στην οδό Πανεπιστημίου στην Αθήνα από von Klenze, επισημαίνοντας τα νεο-αναγεννησιακά χαρακτηριστικά του και τις ομοιότητες του με την εκκλησία του Αγίου Βονιφατίου που είχε ήδη σχεδιαστεί εκείνη την εποχή στο Μόναχο από άλλο αρχιτέκτονα, αλλά που πιθανότατα μιμήθηκε σε κάποιο βαθμό ο von Klenze όταν σχεδίασε την παλαιοχριστιανικής μορφής εκκλησία. στην Αθήνα. Κλείνοντας την τρίτη διάλεξή του ο Ανδρέας Γιακουμακάτος, παρουσίασε το σχεδιασμό των ανακτόρων του Όθωνα στην Αθήνα von Gärtner, για να καταστήσει σαφές ότι και αυτός ο αρχιτέκτονας, όπως και ο von Klenze, συνδέθηκε αναπόφευκτα με την Αθήνα, υπενθυμίζοντάς μας ότι, αρχικά, μπροστά από τα ανάκτορα βρισκόταν μια κεκλιμένη νεοκλασική πλατεία που συνέβαλε στην ανάδυσή τους στο αστικό περιβάλλον.

Οι επόμενες διαλέξεις, που θα έχουν θέμα «Σικάγο: Πόλη της Αμερικάνικης Πρωτοπορίας», «Αθήνα: Μοντέρνα Πόλη και Αρχιτεκτονική» και «Τόκιο: Σύγχρονη Πόλη και Αρχιτεκτονική», θα ολοκληρώσουν τον εντυπωσιακό αυτό κύκλο διαλέξεων, δίνοντας την ευκαιρία στους ακροατές να «ταξιδέψουν» χωρικά και

χρονικά σε διαφορετικές πόλεις και εποχές και αναδεικνύοντας τις κοινωνικές, πολιτισμικές και ιδεολογικές διαστάσεις της αρχιτεκτονικής.

Εικόνα 1. Filippo Brunelleschi, προοπτικό σχέδιο για την Εκκλησία του Santo Spirito στη Φλωρεντία, c.1428

Εικόνα 2. Σχέδιο του πάπα Σίστου του Ε' για τη Ρώμη, c. 1590

Εικόνα 3. Giovanni Paolo Panini, Πάνθεον, 1734

THE ANTIQVITIES OF
ATHENS.

MEASVRED · AND · DELINEATED
BY · JAMES · STVART · F.R.S. AND · F.S.A.
AND · NICHOLAS · REVETT.
PAINTERS · AND · ARCHITECTS.

.....
VOLUME · THE · FIRST.
.....

L O N D O N
PRINTED · BY · JOHN · HABERKORN · MDCCLXII.

Εικόνα 4. Πρώτος τόμος της σειράς Antiquities of Athens των James Stuart και Nicholas Revett,.

Εικόνα 5. Karl Friedrich Schinkel, Ελληνικό ιδανικό τοπίο με βοσκούς, 1823

Εικόνα 6. Leon von Klenze, "Ruhmeshalle" στο Μόναχο